

Л. М. Задорожна, д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
l.m.zadorozhna@gmail.com

ХАРАКТЕР ПРОМІНЕНТА У ПОЕМІ Т. ШЕВЧЕНКА "КАТЕРИНА"

Присвячено розгляду суті взаємин незвичайної краси вдачі, характеру ліричної героїні (промінента) поеми "Катерина" та загальних суспільних законів у погляді на мораль. Феномен творчості Т. Шевченка – автора поеми "Катерина" (1838–1839), а також полотна "Катерина" (1842) – втілюється в унікальній спроможності митця явити певний образ одразу в двох іпостасях: при портретуванні героїні поеми та при живописному трактуванні центрального образу картини. Текст поетичного твору Т. Шевченка постає своєрідним ключем до сприйняття і тлумачення сюжету й системи образів малярського полотна.

При портретуванні героїні поеми "Катерина" Т. Шевченко акцентує на увазі до окремої особи, яка приваблює його насамперед своїми духовними та моральними якостями. Водночас поет представляє увесь комплекс проблем, породжених певним історично означеним ладом буття, у цьому разі – деспотією.

Ключові слова: Т. Шевченко, портрет, характер, мораль, суспільні закони, християнська етика.

Образ людини у мистецтві, або ще художня портретистика, мистецьке створення портрета, нерозривно єднаючи зовнішні форми та явища духовного життя особистості – вражаюча, специфічна, украй складна, явлена в різних галузях мистецтва "форма самопізнання людства" [1, с. 6].

Певною мірою передбачуваним і закономірним є прагнення Т. Шевченка до портретування вже на ранньому етапі (і не лише малярської але й, зокрема, поетичної) творчості.

Звичайно до портретування Шевченко вдається у процесі творчого вияву навдивовижу досконалого естетичного моделювання в історії культури любові до людини; у митця в цьому – своєрідне підтвердження його гуманістичного морального ідеалу. Особистість, яку портретує митець, сповнена божественною

сутністю; портретуючи, він створює своєрідний "пам'ятник людині, що існувала або існує" [18, с. 1], – і, знову-таки, це чинне при мові й про малярський, і про поетичний твір: у кожному разі критерієм портретності є реальна достойна особа високого, непересічного життєвого призначення, вагомого екзистенційного сенсу.

Портретування митець провадить із глибокою вірою та чітким уявленням про гідність людини, а також унаслідок вияву шаноби, поваги чи любові до прототипу. Традиційно в портреті, створеному Т. Шевченком, "представлено світ, яким його відображають обличчя тих, що в ньому живуть" [11, с. 316], сув'язь людини із ходом історичного розвитку суспільства.

Являючи реальність у історії певних суспільних формацій, портрет у творчості Т. Шевченка постає водночас виразним правдивим свідченням сутнісної природи внутрішнього, а не лише зовнішнього образу людини.

Портретуючи особистість, митець неодмінно виявляє свій стиль, а "ідеальний, прекрасний стиль <> полягає у великій життєвості в формі прекрасної та спокійної величі. <> Це – життєвість усіх точок, форм, поворотів, рухів, членів. Тут відсутнє будь-що незначне й невиразне, усе діяльне й виявляє рух, пульс вільного життя, із яких би позицій ми не розглядали художній твір" [6, с. 10].

Т. Шевченко довершено відтворює реалістичну та поетичну частку своєї сучасності: він шанобливо і уважно представляє найдрібніші деталі явленого, уважно поєднуючи, залучаючи до поглибленого ознайомлення із зображеними іншими жанрові форми (зокрема, пейзаж, архітектурні форми тощо) – усе в цьому разі в портретуванні митця володіє значно більшою вартістю, аніж те, що постало суто моделлю явленого: у зображеному все вказує на час створення, на художній напрям, якому підлягає твір, на індивідуальність, особистість автора, що створив портрет.

У процесі створення портрета митцем володіє намір виразно і найбільш поважно і досконало представити, відтворити проникливо спостережені ним присутні характерні, непересічні якості буття людини – із властивими цьому буттю суспільними та моральними пріоритетами, серед яких, безперечно, до одного з найбільш важливих належить концепт свободи людини та її рівність у правах із іншими людьми.

Особливо переконливо у творчості Т. Шевченка-митця (поета і художника) постає те, що, перейнята ідеєю відтворення ідеалу, володіючи можливістю його увіковічення та "жертвуючи прямою наочністю, література володіє унікальними властивостями – уявою, фантазією, котрі, як інтелектуальна інтуїція, значимі безпосередньо й створюють найширші можливості для художніх узагальнень" [5, с. 5] при портретуванні людини. Натомість у малярстві, митець, пишучи портрет, найвиразніше відтворює безпосередню зримість життя, відкриваючи сутність власного мистецького бачення світу й, рівною мірою, готовність своєї творчої уяви, фантазії до людяного сприйняття цього світу.

Водночас, коли мова іде про створення портрета і в літературі, й у малярстві, – тут не припустима сама навіть думка про щось ординарне: це сприйняття митцем людини, світ якої сповнений глибокої експресії, суголосної із вимогами власної душі митця й часу. Дійсність, до якої належить портретована особистість, у Т. Шевченка певним чином зафіксована, виявляє себе у дії, поведінці, у зовнішності та у фізіономії портретованого. Посередництвом цього портрет уповні представляє, зокрема, психологічні якості явленого образу, цим магнетизуючи реципієнта. Здійснене Шевченком портретування людини уповні правдиво й чітко фіксує також те, як митець розуміє свою добу, людське буття у фіксованому часі.

Феномен творчості Т. Шевченка – автора поеми **"Катерина" (1838–1839)**, а також полотна **"Катерина" (1842)**, втілюється в унікальній, геніальній спроможності митця явити певний образ одразу в двох іпостасях: при портретуванні героїні поеми та при живописному трактуванні центрального образу картини. У обох творах цей образ розкривається як одиничний; при мові про сповідання та реалізацію високих (і найвищих із них – любові) людських почуттів, Катерина, героїня поеми й полотна, постає вищою від представленого в загальному бутті, зазвичай притаманному широкому загалу.

Належно повне сприйняття образу героїні картини, очевидно, логічно вибудовувати за послідовністю появи образу: тим текст поетичного твору Т. Шевченка постає

своєрідним ключем до сприйняття і тлумачення сюжету й системи образів малярського полотна.

За суттю, портретна характеристика героїні поеми "Катерина" – *"Кохайтесь, чорнобриві"* [17, с. 92] – започатковується виразною, при цьому найбільш широко узагальненою українською народною прикметою дівочої вроди: *"чорнобрива"*.

Цей лаконічний штрих у оцінці зовнішності, краси героїні своїх творів Т. Шевченко моделює як оптимальну і стала ознаку представленого тут взірця українського народного сприйняття жіночої вроди; за цим стоїть історичний досвід нашого національного життя, що дозволяє у загальному виділити і окрему рису, й значним чином залежну від цього долю героїні, твору: як найбільш сповнену своєї життєвої місії, найбільш характерну із усіх *"чорнобривих"*.

Цим чинник сутності портретованого (найбільш репрезентативне у ньому) набуває самостійного сенсу за можливого єднання з іншими численними аналогічними, сполучуваними за красою і духовністю долями – тих, кому судилося стати зневаженими й покинутими, якими брутально знехтували; так доля героїні поеми сягає найбільш досконалого вияву за суттю і моральної істоти. Означуючи цей аспект, утім, суто в площині художнього застереження, Т. Шевченко надалі веде мову про виразну відмінність, виокремленість портретованої героїні твору з-поміж інших, завдяки чому вона опиняється в опозиції до загалу, а саме: в якості промінента – особи, найбільш явно несхожої на інших. Тому Катерина, героїня поеми й центральний образ полотна, виявляється постаттю напрочуд самоцінною, найбільш представничою, й то не лише в якості певного людського типу, а і в якості особистості, що виразно окреслює сутнісний лад життя певної епохи.

У розвитку поетичної розповіді про героїню поетичного твору портретування Катрі на полотні Т. Шевченко виразно поєднує із оповіддю про події, що, позначившись трагічним спрямуванням життєвого пошуку Катерини, постануть при комунікативній парадигмі її життя.

Зазвичай при портретуванні митець дбає про відтворення рис дійсності та духовної складової сучасності. Дбайливо створюючи

відповідник найдрібнішим деталям портрета (зчаста це дозволяє атрибутувати час його появи), поєднуючи в ньому, залучаючи інші жанрові форми (пейзаж, деталі архітектури тощо) – портретист цим забезпечує зображеному вищу вартість, аніж це явлено суто в природі.

При портретуванні героїні поеми "Катерина" Т. Шевченко вже самою назвою твору акцентує на увазі до окремої особи, яка приваблює його: насамперед, своїми духовними та моральними якостями. Далі митець, увиразнюючи свою позицію, являє нам людину, котра, при співвіднесенні її з пересічним людським буттям, здатна полонити ніжністю, дивовижною висотою, благородством духу; і те, що спільнота, насамперед, представлена сільською громадою, убиває її, відбувається, глибоко певен того митець, внаслідок наявної прірви протиріччя між нею та жорстокою деспотією дійсності. Водночас, на переконання автора поеми, явленою у творі окремою часткою життя (представленою бодай і однією особистістю), можна створити уповні завершену, виразну його картину, так само портретуванням окремо взятої особистості можна цілісно представити увесь комплекс проблем, породжених певним історично означеним ладом буття, в цьому разі – деспотією.

Т. Шевченко вбачає завданням мистецтва (коли мова іде про "Катерину", – різних його видів: літератури та живопису) дати змогу реципієнту "проникнути в істинну правду" [1, с. 26] життя із засад плекання справедливості в світі, здійснивши це не заради власне лише обтужування долі й скорботи за винятковою людиною – героїнею, представленою в однойменних творах, а, насамперед, задля несхитної певності, віри, що довершена домінанта справедливості, правди в майбутньому неодмінно облагородить світ.

Усвідомлюємо, що за берегами авторської настанови для прочитання образу зостається те, що портрети, показові з погляду інтерпретування зв'язку особи з вимогами суспільного життя, творять, зазвичай, митці, підпорядковані своїм життєвим цензом, як головній настанові свого життя, моральному ідеалу та багатій, потужній духовній активності.

Позиція Т. Шевченка у дуальному звертанні до обраного для поетичного і малярського твору сюжету зумовлена, можна гадати, зокрема тим, що митець свідомий розуміння мистецького твору як такого, що, перейшовши у процесі появи через емоційний лад душі у його творця, здобуває аналогічний відгук у того, хто сприймає цей витвір. Певною мірою це пояснює відвертий відгомін авторської позиції: щиро та емоційно висловленої налаштованості, ставлення митця до героїні поеми – *"Катерино, серце мое!"* [17, с. 94], що беззастережно прокламує духовну близькість автора явленій у творі особистості.

Розпочинаючи найширшим узагальненням: *"Кохайтесь, чорнобриві!"* [17, с. 92], Т. Шевченко портретну характеристику в поемі "Катерина", означення образу краси при оцінці дівочої вроди – "чорнобрива" – загалом витримує в суто народному ключі. Спершу переконуємося, що ця портретна риса позбавлена індивідуалізації, в ній виокремлено лише її акцент, при цьому оцінка дівочої вроди визначається не за становою прикметою (в цьому також її демократичність), а властиво за самими лише індивідуалізованими якостями зовнішності людини. Художнє узагальнення тут максимальне.

Т. Шевченко в портретуванні Катрі у поемі та в малярському полотні визначає в зовнішній оцінці дівочої вроди, її ознаці, насамперед, найочевиднішу – і найпершу своїм значенням – прикмету цієї вроди: як уповні сталий і сформований прояв певного історичного і соціального типу життя, а також індивідуальної якості краси героїні. Ця окремо взята риса також акумулює думку про типовість долі Катерини: співвіднесеність, сполучуваність, її долі з долями інших "чорнобривих". У загальний контекст численних доль окрадених і покинутих дівчат, промовляє цим Т. Шевченко, уповні вписується доля і його героїні; цей натяк визначає митець у площині застереження. Надалі його цікавитиме інше, можливо, протилежне: чим доля портретованої героїні виділяється, виокремлюється, – так портретна постать його Катерини стає найбільш виразно, найбільш рельєфно і найбільш енергійно представленою. Процес портретування героїні на полотні буде поєднано з використанням окремих супровідних чинників, що підкреслять трагічне спрямування життєвого пошуку Катерини.

Унаслідок локальності – "чорнобрива" – наочне свідчення вроди героїні поеми набуває якостей лінійного рисунка, – значним чином узагальненої, типізованої риси; завдяки цьому в автора поеми індивідуальна якість у портреті образу поеми забезпечена важливим стилізованим тлумаченням.

Водночас, поета вабить ця риса тим, що промовляє про пріоритет у образі героїні більшим чином не краси тілесної, а духовної. Цей чинник є вкрай важливим для розуміння образу: на противагу гедоністичному – як чинник насолоди – сприйняттю краси (наявного, зокрема, в офіцера, який у Катерині оцінив тільки її вроду), митець виявляє сутність героїні в пріоритеті її духовної краси. Ця настанова митця навіть у зоровому сприйнятті образу є настільки ємною, що фіксує засаду прочитання, сприйняття цього образу: перевага духовності, духовної краси над тілесною, а звідси – й увага до власне психологічного структурування чину (діяльності) героїні та багаторівневої образної системи обидвох – поеми й картини – творів.

Виразною особливістю сприйняття Т. Шевченком поширеного в народному означенні, узагальненого, найбільш типового в особистості, є, зокрема, те, що згодом така прикметна портретна оцінка – "чорнобрива", виникаючи в поемі узгоджено із подальшою розповіддю про героїню твору, контрапунктом проектується на її перфектний цілісний індивідуальний портрет; автор поеми надалі неодноразово акцентуватиме на цьому окремо взятому складнику-показнику духовності, притаманної образу героїні твору; більшим чином це виникає при погляді на беззастережну втрату нею колишнього порозуміння із сукупним буттям сільської громади: "*В тебе дочка чорнобрива*" [17, с. 94], "*Не співає чорнобрива*" [17, с. 95], "*Такі чорні брови*" [17, с. 95].

Т. Шевченку-митцеві добре відомо: зовнішня краса людини, моделювання її вроди піддатливе для відтворення навіть бодай одним штрихом. На відміну від малярського твору, котрий неодмінно потребує увиразнення зорового означення, детальної фіксації певного реального факту, – поетичний твір використовує притаманну йому властивість (у своєрідний спосіб залучаючи, налаштовуючи читача до співтворчості) покликатися до уяви, фантазії читача, котра на основі, фактично, важливої складової,

окремого компонента, здатна довершено та слушно викінчити цілісно сформовану побудову портрета. Тут митцеві було вкрай важливо надати, насамперед, апробований художній імпульс, чітко визначити сегмент, у якому триває, функціонує та еволюціонує естетичне явище. Саме це здійснює автор поеми, вдаючись до найбільш виразного штриха в оцінці гожої вроди Катерини: "*чорнобрива*". На переконання автора портрета, це – сутнісна ознака того, що Катерина особлива, незвичайна, виразно виділяється з-поміж інших дівчат своєю вродою, тож концептуально не співвідноситься із особами усередненими, а володіє особливою природою; вона – із тих, що виділяються, виходять за норму, значним чином саме в цьому – непомильні причини вчинків, поведінки героїні твору.

Якість вроди Катерини, наголошує портретною рисою героїні твору Т. Шевченко, викликає у дівчини самоповагу і, водночас, визначає ставлення до неї як до варті поваги (згодом, при останній зустрічі з Катериною, офіцер, задля знищення притаманної їй самоцінності, самоповаги, у край зневажливо і, що прикметно, виявляючи різницю двох культур, у найбільш брутальній формі поведеться із нею). Це підриває внутрішній світ Катерини, адже лише "вдоволення потреба самоповаги викликає відчуття упевненості в собі" [12, с. 67].

Врода у долі Катерини набуває ваги і значення подвійного: передбачає вияв належного сприйняття людини, наділеної самоповагою завдяки вроді; окрім того, саме врода Катрі є для москаля-офіцера спонукою до зведення дівчини. Інший аспект: саме цей чинник – краса дівчини – певним чином активізує уважно-доскіпливе, жорстке неприйняття громади села до Катерини – зловтішне висміювання її як юної матері, рішуче і наполегливе домагання неухильно і невідкладно слідувати за диктатом сільської громади, беззастережно поділяючи з нею погляди на пріоритети, на моральні добродетності: на те, що відповідає, а що – нижче буття людини.

Справа у ставленні громади села до Катерини, отже, наголошує вже першим рядком поеми Т. Шевченко, – не лише за суттю вчинку героїні твору, що іде врозріз із моральною установкою сільської спільноти: належить зважати й на інший,

немаловажний чинник: врода дівчини, можливо, ефектність цієї вроди. Дrajнячи людську слабкість, людську помисливість, він, цей чинник, здатний налаштувати усереднену більшість на тим більш сувору вимогу слідування за звичаєвістю всупереч вітальній великодушності; при цьому, що характерно, сільською общиною (громадою) доконаною доброчесністю постає норма моральних приписів, визначених тут для загалу.

Катерина, як це підкреслено Шевченком у поемі й на однойменному полотні, опиняється у своєрідних лещатах цих чинників: її врода та брак милосердя до її становища у оточення, в його приписах, а також відсутність моральності в москаля; значною мірою обидві ці позиції у ставленні до неї спровоковані, спричинені саме вродою дівчини. Культура загалу не прощає тим, хто являє себе як виклик повсякденному життю, – буденному та звичайному; загал неодмінно чинить усе, щоб нівелювати, відхилити цей виклик і, більш того, жорстоко й послідовно знищує його; так само здатний постати цей чинник антагоністичним у нездоровому суспільстві й щодо інтересів (станових та естетичних) окремо взятої особи.

Парадокс полягає у тому, що цим самим загал (у поемі ним виступає сільська громада, на однойменному полотні ближче розташований до центрального образу селянин – як уособлення близькості Катрі до певного штибу життя, а також віддалений від неї утікач-москаль) несамохіль забезпечує подальший розвиток винятковості центрального образу: в плані вияву всіх можливих людських доброчесностей. Селянин на полотні "Катерина" нагадує глядачеві й про батьків Катерини, які, внаслідок своєї родової ролі – батьківство, почасти поділяють із нею свою долю.

Громаду села, як це виявляється з її ставлення до Катерини, переконаємося, у співжитті людей влаштовує якийсь немовби такий собі нейтральний, непомітний, без виразних запитів до життя тип; у цьому разі Катерина, безперечно, постає своєрідним викликом: і притаманною їй гожою вродою, й, завдяки вроді, самоповагою та правом (принаймні, вона так гадає, так на цю пору усвідомлює це) на поведінку, котра, завдяки її позитивній життєвій позиції, уповні відповідає заповіданій Богом найкращій меті або й ідеалу буття: життя в любові.

Новатор у галузі портретування в українській літературі доби, Т. Шевченко, виразно "збільшуючи ідейну, смислову ємність портрета" [3, с. 5] героїні поеми, являє, як, переступаючи і християнські, загалом, моральні приписи, сільська громада беззастережно нехтує людиною, коли та волею долі опиняється в найбільшій життєвій скруті, переживає кризові стани, звідуючи їх наодинці в боротьбі з проблемами. Тим прикрішим є цей переступ громади супроти християнської етики, що, як відомо, одинока, самотня, покинута всіма людиною емоційно, психологічно позбавлена здатності самоконтролю, не спроможна сама себе врятувати й підвладна лише загибелі.

Саме тому на полотні "Катерина" Т. Шевченко портретує дівчину семантично самотньою, у її духовному виклику і селянину, що спостерігає за нею не без осуду, і вже майже віртуальному буттю офіцера, котрі, водночас, є своєрідними маркерами в одному разі буденного, в іншому – чуттєвого.

Сільська громада – як своєрідне тіньове середовище (тому воно на полотні Т. Шевченка представлене лише маркером, увага митця – лише на позитивному вияві життя, здатному забезпечити виправдання людини: образі прекрасної юнки, що несе в своєму лоні майбутнє життя) – вдовольняє свою рішучу опозицію до Катерини, відмовляючи їй у прихильності, тим, за суттю, відкидаючи співчуття (емпатію) до неї. Дивовижно, проте й закономірно: при цьому середовище, забуваючи, що "земля не обертається лише навколо нас" [16, с. 285], негуманно і відсторонено ставиться до основоположної християнської засади: визнання Богом даного людині права на існування, питомого, як і, утім, найбільш слушного для неї. При цьому не тільки зневажаються права і життєва ситуація окремої особистості – Катерини, але й у цілому нехтується розумінням неоднозначності ситуації (юна, без будь-якого життєвого досвіду Катерина і уповні досвідчений, зрілий віком офіцер), утім, як і справедливістю. Натомість сільська громада бачить лише позбавлений підтримки суб'єкт, якому вкрай легко з рішучої позиції жорстко протистояти, егоїстично мотивуючи це звичаєвим правом: тобто, для знищення мотивації зарадити людині в скруті, допомогти їй, напоказ висувається колективний егоїзм, навіть егоцентризм, внаслідок

чого "вважається, що сприйняття інших тотожне твоїй власній картині світу" [13, с. 232], при цьому нехтується тим, що, насправді, "суспільна свідомість кожної людини синкретична та індивідуалізована" [10, с. 33].

Саме так – підкреслено індивідуалізовано – закомпоновує на полотні портрет Катерини Т. Шевченко. Портретована у митця – повністю в українському контексті буття, із вітряком та білостінною сільською хатиною у пейзажі. Простір довкола центральної постаті автор полотна "Катерина" вибудовує уповні в контексті європейських малярських традицій, що ідуть від Джотто, найкращим роботам якого "притаманне динамічне використання простору" [8, с. 120]. Проте Катерина, як на цьому акцентує зараз Т. Шевченко, явище неймовірне в цьому устатковано-звичайному плані буття: в ньому вона – цілковито, повністю самодостатня, своєю сутністю є незвичайною, прекрасною і неспіввідносно високою для цієї буденної дійсності. Тим оточення Катрі, за суттю, не має влади над нею, є чимось мимобіжним, минучим для неї. Звідси компонування реалій життя, у яких триває буття центрального образу на однойменному полотні, подається дрібним, малозначимим, на другому й третьому плані картини, поступаючись їй, героїні, котра приковує до себе увагу на першому плані полотна, "почуттям, виявленим у печально-зосередженому обличчі" [4, с. 352] портретованої.

Складність вияву цього почуття поєднується в Т. Шевченка із "незвичайною яскравістю й силою барв" [4, с. 352], й це іде від переконання, що усі вчинки Катерини своєю природою ґрунтуються на сповідунні та слідуванні за найвищим приписом життя, приписом любові: саме тому осяйна домінанта образу Катерини протиставлена на полотні усім іншим приземленим образам. Власне так – осяйною – постає прекрасний образ Катерини, дарма що на полотні відсутня фізична наявність світла, котре "створювало б тінь. Це світло божественне, безтіньове й неопікаюче Отче сяяння, світло Благодаті й дух Преображення" [2, с. 115]. Так, як це явлено на картині в Т. Шевченка, зазвичай моделюється світло й на іконі.

Хисту Т. Шевченка-художника в цьому разі зрідні те, що "Леонардо да Вінчі також радив живописцям уникати

відтворення сонячного освітлення, мотивуючи це тим, що деталі моделювання освітленого предмета не виділяються" [4, с. 216].

Образи, що постають на полотні "Катерина", представляють не лише своє сполучення із традицією життя, а і те, відповідно чого дівчину рішуче і прикро ошукано та жорстоко покарано: потрійна несправедливість щодо Катерини; її ошукує москаль, у якого вона закохалася, карають у відповідності до волі сільської громади батьки. На картині Т. Шевченко виявляє, що представник громади села наділений певним контролем над ситуацією в своєму середовищі, тож несе відповідальність за наслідок практики насадження послідовного згасання взаємодії Катрі з її оточенням: воно саме виявляє себе другорядним.

Те, що індивідуальна позиція Катерини у самопосягати любові є непорівняною із тією, котру культивує, демонструє її оточення, що мотивація вчинків героїні поеми побудована відповідно, згідно з вимогами обов'язків людини перед громадою села: "принести в жертву своє особисте благо суспільним законам" [15, с. 129], як це підкреслено й у поемі, й на полотні "Катерина", забезпечує їй високе становище.

Саме тому загибель Катерини стає не життєвою поразкою людини унаслідок прикрого помилкового бездосвідного відступу від правил; сільський загаль нехтує тим (або не усвідомлює), що ці правила визначаються для громади основною ідеєю, вищою понад людину, котру, завдаючи їй тяжкої біди, рішуче й нелюдяно виштовхують, викидають у зону несправедливості, неправди, і чинить це – свідомо, згідно з власним волевиявленням – сільська община, котра, за своїм мотивованим мисленням приховуючи лукавство, та вдаючись до обвинувачення Катерини в неконтрольованому несповідуванні моралі, насправді визначає свою нехристиянську мораль вищою понад приватний емоційний лад життя особи.

Саме нехристиянську. Бо якщо застосувати співвіднесення моральної добротності сільської громади та героїні поеми, – виявиться на ділі рішуча розбіжність між засадами поведінки цієї громади та високими вимогами добротності. Психічна енергія любові до Бога конструктивно збігається з любов'ю до ближнього (окремо взятої людини) та з добротною поведінкою співчуття

до нього, а цього в громаді села у ставленні до Катерини ніяк не знаходимо. Християнська любов до Бога потребує від сільської громади зауважувати і зважати на те, коли людина, котра досі не відступала від правил громадського співжиття, потрапила в біду, терпеливості у виправленні чужих помилок, діяльної та співчутливої допомоги у визволенні від них, а цього в діях сільської громади у ставленні до Катрі, знову-таки, знайти годі. Більш того, навпаки: громада послідовно і рішуче обирає ворожнечу в ставленні до людини, не стримує свій гнів у ставленні до неї, жорстоко карає людину; в разі з Катериною, жорстоко карає її за любов до милого, а батьків дівчини – за любов до своєї дитини. У наявному конфлікті сільська громада діє вкрай нелюдяно й то суто силовими методами у досягненні побудованого на традиції благополуччя, згідно з усталеними, сформованими як звичай, канонами громадського співжиття, що в цьому разі витримується на засадах моральної умовності.

У ставленні громади до Катерини, у негативних результатах цієї позиції, сприймаючи це за суттю, продовжується у наслідку агресія, поведінкова тактика не вигідного для неї ставлення "москалика"; в кожному разі це – моральне зло, а, знаємо, "тільки моральне зло є богохульством" [7, с. 141].

Своє незрозуміння та несприйняття істинного сільська громада визначає засобом тиску, наступу на людину, гальмівним впливом на волю окремої особи: одиниці, приналежної до структури буття села. На ділі, коли йдеться про окрему людину, маємо (благо належить до істин відносних, котрі не підлягають загальному принципу) цілковите незрозуміння сільським загально поняття блага у його стосунку до особистості. Від учиненого громадою села насильства при контролі поведінки Катерини терпить добро, яким є любов, а це та підстава життя людини, котра визначена їй Богом. Як мудро визначав апостол Павло в посланні до римлян, "любов не чинить зла ближньому, тож любов – виконання Закону" [14, с. 191], тобто любов, а саме на ній ґрунтується чуттєвий учинок Катерини, є справді послідовним сповіданням учення Христа.

Інший переступ (не просто небажаний учинок, а саме переступ, бо він призводить до загибелі людини), продемонстрований у діях

громади села – це вольове втручання в обмеження духовного світу Катерини, неправомірне порушення цілності цього світу, емоційно співвіднесеного з моральним добром (психологічна лабораторія знищення). Насправді, переконаємося, у своїй реакції на вчинок Катерини сільська громада, внаслідок послідовного нехтування християнськими засадами, розуміє добро і благо хибно, не об'єктивно, а звідси – її несправедливі кроки: вольове насадження наявного в цього поспільства розуміння поняття самоконтролю, що спонукає її до каральних учинків, протистояння та упередження стосовно людини. Громада села чинить максимально егоїстично, наполегливо прагнучи населити залежність у душі Катерини та її батьків од стандартизованої форми (котра в цьому разі виступає руйнівною стихією) поведінки. У ставленні до Катерини поспільство села підпадає під емоційний імпульс невинувато зарозумілого, сумнівного щодо розсудливості сприйняття справедливості й правди. Врешті, саме сільська община нетолерантно і упереджено вириває з корінням із села представників одразу трьох поколінь людей, приналежних до неї: Катерини, її батьків та сина Катрі, прогнозуючи сегмент пустки в триванні частки життєвої еволюції, а також порушуючи християнську мораль у тій частині, що стосується соціальної психології та закономірного права кожної особи на сповідання моральної свободи і підпорядкування цього сповідання Божій волі. Очевидно, сільській громаді належало б чесно і довірчо покласти відповідальність за стосунки Катерини з офіцером на Божу волю, а не контролювати учинок Катерини як цілу розправу: судити і карати – Божа прерогатива, а не людська.

Однак може виникнути заперечення: але ж такими є моральні норми для жителів громади, які порушила Катерина. Та чи порушила дівчина вищу моральну норму: любов? Очевидно, ця моральна норма вступає у полеміку з мораллю громади? Громада визначає Катерині, що любов – явище соціальне, а хіба це так?

Внутрішня якість громади села в Т. Шевченка – безлике поспільство: наявні самі лише поверхові ознаки рис вдачі (не портретистики) недобррозичливих, надто, через вроду Катрі у ставленні до неї: це ("*жіночки*", котрі "*лихо дзвонять*", це ті, що

висловлюють на її адресу "*речі недобрії*", "*сміються їй*". Усі вони – безіменно-супільні, безлико-аморфні, щось цілком невизначене, без оприявнення виразних індивідуальних прикмет.

Як щось аморфне, вони здобуваються на силі тільки завдяки своїй стадній злютованості, солідарності, поза якою їх позиція – лише суто помилка особистісно-супільного життя; при цьому вони сповнені активного бажання, навіть жаги впровадження тотального контролю над ладом життя у певному середовищі, а тому не гребують різними формами спонуки, як от залякуванням та насильством.

Поміркуємо, зваживши на терезах, наміри Катерини і наміри сільської громади, розуміння поняття справедливості, чинне для Катерини і уявлення про належне, пристойне в громади села. Бодай навіть наміри цих двох представників буття, означеної реальності чітко, об'єктивно виявляють суть їхнього морального орієнтиру: в Катерини – це перейняте глибоким гуманізмом прагнення збагатити світ привнесеною в нього любов'ю (тим примноживши красу цього світу), в громади – це, згідно з її уявленнями про лад співжиття, заперечення окремо взятої супільно заангажованої людини та відхилення потрібної їй допомоги: саме тоді, коли, згідно з християнськими приписами, мала б проявити себе фундаментальна засада християнської етики, – гуманна допомога ближньому.

Підкреслюємо: Катерина не вчинила переступу, оскільки любов – не є злочином, дівчина лише полюбила недостойного – любов не раціональна.

Інша річ – увіч явлене християнами сільської громади нехтування християнською етикою, а це вже злочин супроти Бога: пряме відступництво від християнських норм. Так само належить сприймати це як переступ і з позиції моральних засад.

Громада села виконує у ставленні до Катерини каральну функцію, але нехтує виховною, на чому наполягають засади християнства. На переконання Т. Шевченка, отже, сільська громада не виявляє себе і не спроможна постати носієм і реалізатором вищих засад моральних добродетелей. Таким носієм унаслідок слушно сформованих наявних індивідуальних якостей може виступати лише окремо взята людина (з людини-бо

все розпочинається), яка вважає за недостойне для себе пов'язати свою волю з нижчими життєвими інтересами: для когось лихо дзвонити [17, с. 94], глузувати з народження дитини [17, с. 94], "чинити свою волю" – "кувати речі недобрї" [17, с. 95]. У цьому – ще один вияв аморальної та нехристиянської суті загалу, у її стосунку до духовної природи людини, як це притаманне Катерині, змушеної терпіти лихо через уявлення більшості.

Зневажаючи, відкидаючи християнські приписи, сільська громада, власне, полишає напризволяще людину в пору найбільшої життєвої скрути, наодинці з її невирішеними, неподоланими проблемами. Тим значнішим є переступ цієї громади: хіба її досвід не являв, що одинока, самотня, покинута всіма людина, підвладна лише загибелі.

Сільська громада відмовляє Катерині не лише в сприянні, а навіть у співчутті, за суттю, не визнаючи, нехтуючи основоположними християнськими приписами: визнати Богом дане людині право на існування, котре вона вважає найбільш слушним; цим не тільки зневажаються права Катерини, але й об'єктивність божественної істини, натомість висувається напоказ і віддається перевага закону послуху в громаді, омані колективного егоїзму. Тому якраз громада села, а не Катерина, підриває норми добрих вчинків (дії Катрі своєю природою основувалися на сповідуванні та слідуванні за приписом любові; інша річ, що суб'єкт, на кого спрямована ця любов, дівчину ошукав і покарав: потрійна несправедливість щодо неї, бо її ошукає коханий, карають батьки та громада), тож саме сільська громада несе відповідальність за наслідок своєї взаємодії з Катрею та її родиною.

Як слідує із подій у житті Катерини, сільська громада вважає норми суспільного співжиття, створені нею і чинні для неї, вищими од норм християнських приписів (тобто, засади співжиття людей, створені ними-таки, вищими од засад християнства, що звичайно, є богохульством): ось що, насправді, являє Т. Шевченко долею героїні поеми "Катерина".

Позиція Катерини в цьому разі є непорівняно вищою від тієї, котру так рішуче авторитарно демонструє громада. І якщо Катерина чинить відповідно, згідно з вимогами обов'язку людини

перед громадою села, визначаючи вищість суспільних законів, – вона свідомо жертвує задля цього особистим.

Вносячи руйнівну стихію у людське життя, сільська громада вкрай далека від розуміння того, що їй належить здійснювати за статусом, а це не суто жорстокі, призначені лише задля покарання певної особи функції, а забезпечення на ділі для кожного, хто входить у цю сільську спільноту, права на сповідання свободи. Громаді належало б о цій порі увіч явити свою високу роль на засадах Божого припису добра та, що не менш важливо, засвідчити громадську відповідальність за підтримку можливості життєвого тривання свого представника.

Тому гаразд усвідомимо: прикрі події, що ведуть до загибелі Катерини, перетворюється не на фатальну життєву поразку окремо взятої особистості при її відступі від спільних для окремого поспільства правил; ці події виявляють, що для громади села виплекані нею правила співжиття є вищими не лише понад людину, а й установок, створених Господніми заповідями. Не лише цю людину, але й безневинну дитину-немовля жорстко виштовхують у безвість: у зону несправедливості, страждань, випробувань, і чинить це – свідомо нехтуючи основоположними і вищими Божими приписами – сільська община, обвинувачуючи Катерину в несповіданні певного громадського закону, визначає свою вимогу до неї вищою за найвищі норми моралі засад християнства.

І якщо б ми запрагнули вдатися до співвіднесення моральної доброчесності сільської громади та героїні поеми, – виявиться очевидна рішуча розбіжність між основами буття цієї громади та високими вимогами доброчесності: адже любов до Бога якраз і виявляється, цілковито збігається з любов'ю до ближнього, а цього в громаді села не знаходимо. Любов до Бога вимагає від сільської громади терпеливого ставлення до людських помилок, настанов до подолання їх, допомоги у визволенні від них, а цього, знову-таки, в діях громади знайти годі. Навпаки: сільська громада знає лише і перейнята одним: як покарати людину і, про що особливо гірко зауважити, коли мова іде про Катерину, карає її за любов: Катерини – до милого; її батьків – за любов до своєї дитини.

Громада села при цьому – згідно з умовними канонами громадського співжиття – послідовно жорстко діє суто силовими методами для досягнення мнимого благополуччя сільської громади, що в цьому разі поєднується з моральною установкою, приписом існування у ту добу всього поспільства.

Відсутність адекватного сприйняття того, що належить до істини, сільська громада поєднує, перекоуємося, із волюнтаризмом і лише силовими прийомами у стосунках із окремо взятою людиною; із нею поспільство веде непримиренну боротьбу, суворо і послідовно здійснюючи тиск на волю і на весь душевний устрій одиниці, приналежної до села. Тож насправді на ділі в цих стосунках одиниці й загалу маємо справу з похибкою: відсутністю розуміння, сприйняття громадою поняття того, що є благом, як і – рівно – того, що благо належить до категорій відносних, котрі не підлягають загальному моральному принципу. В учинках громади села потерпає добро, яким є любов, а це підстава життя людини, визначена їй Богом.

Інший переступ у ставленні до Катерини, наявний у вчинку громади села – це насильницьке втручання в духовний світ Катерини, неправомірне порушення цілності цього світу, співвіднесеного з моральним добром. Таким чином, розуміючи добро і благо хибно, нехтуючи християнськими засадами, сільська громада вдається до кроків, спрямованих на силове насадження наявного в неї розуміння норм, законів; зрозуміло, це здатне призвести лише до хибних учинків.

Поємою "Катерина" Т. Шевченко, водночас, являє один із прикладів, із чим в Україні історично супроводжується деконструкція суспільної основи життя – стратегія буття окремої родини. Вона знищується відповідно розпаду самоконтролю зниження рівня і недогляду якості моралі суспільства; стосується це і національного питання. Щодо останнього: автор поеми визначає увагу до явища відповідно деспотичної позиції однієї нації у ставленні до іншої, а також диктату суспільного становища людини.

Історично всі ці чинники, як перекоуюють це події, явлені поемі "Катерина" – в сукупності – не є продуктивними для людського поступу; більш того, в кожному разі вони б'ють по

людині; при цьому, як то водиться звичайно, насамперед і найбільше страждають найкращі з людського середовища: автор поеми відносить до таких правдиву в почуттях і в учинках героїню поеми.

Відповідну найвищим громадянським запитам суспільну позицію героїні поеми та вроду дівчини Т. Шевченко узгоджує із підпорядкованістю або сугестованістю з довгостроковою доброчесністю: чіткістю мислення, що здобуває особливе значення напередодні вирішальної події в житті героїні поеми: Катерина вирушаючи в невідомість, ще біля рідної хати, коли *"Пішла в садок у вишневий, / Богу помолилась, / Взяла землі під вишнею, / На хрест почепила"* [17, с. 97], чітко провіщує свою майбутню гірку долю, точніше, недолю:

Промовила: "Не вернуса!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховають; [17, с. 97].

У цьому разі перед нами нітрохи не спонтанний шквал емоцій, а зумовлене чистотою духовного устрою героїні твору, вповні внутрішньо контрольоване, точне бачення подій власного найближчого подальшого життя, що підтверджують і наступні слова Катерини:

Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком! [17, с. 98].

Ця базова якість, здатність Катерини до провіденційності, бачення майбутнього, є прямим наслідком розумового та духовного контролю героїні твору: сумнів тут, як і випадковість, – неможливі.

Бачення майбутнього в Катерини визначається не лише завдяки силі її розуму, але й працює на основі життєвої установки, що цілковито виключає можливість вдаватися до омани, брехні тощо. Не меншою мірою здатність прозирання

Катерини в майбутнє, у правду в ньому, зумовлюється відповідністю тому, що належить до основ життя, що є його настійливою вимогою до неї та, як гадає героїня поеми, відкриває перед нею можливість для життєвої благодаті: й у цьому її виправдають усі моралісти.

Це прозирання і чітке вгадування своєї майбутньої долі для Катерини стає можливим лише тому, що вона у всьому, в кожному кроці свого життя правдива і не меншим чином готова підтвердити цю правдивість. Її душа, завдяки цьому вищому підпорядкуванню правді, цілісна й чиста, тому здатна піднятися до такої добродетності, як провіденційність. "Психологічний корінь" [15, с. 139] цього – в базисі життя героїні поеми, а цим базисом є правда.

І те, що Катерина на певному етапі життя підпорядковується нав'язаному їй: тому, що є неправдивим, неправдою, наявною в самій сутті прийнятого щодо неї рішення сільської громади на засадах відступу від християнської етики – як суттю громади – спричиняється до прикро-катастрофічного порушення в належному плані її буття.

Несамохіть приймаючи концепцію сільської громади, героїня поеми тим перестає підпорядковуватися вищій життєвій ідеї, вищій правді; нехтування правдою несе героїні поеми загибель; система облудної природи людського буття не пожаліла Катерину внаслідок цієї уступки.

Однією з найважливіших своєрідностей поеми "Катерина" є строго витриманий митцем прийом максимально локального портретування героїв твору. Найчастіше автор (згодом перший академік Петербурзької Академії мистецтв у галузі гравюри) мовби різцем прокреслює основну лінію портрета, вибудовуючи навколо неї низку читацьких асоціацій, що композиційно дооснащують та увиразнюють цю портретну характеристику героя – передусім, звичайно, Катерини.

За такою окремою портретною рисою – "*чорнобрива*" – автор поеми створює низку супровідних, своєрідних доуточнень у портреті героїні поеми: скажімо, "*коса покрита*" [17, с. 93]. Митець цим виявляє новий психологічний і онтологічний статус героїні: її визнано жінкою, хоч у життєвому цензі було позбавлено

того офіційного моменту перетворення в жіночу роль, про який із докором Катерині згодом скаже її мати: *"Що весілля, доню моя? / А де ж твоя пара? Де світилки з друженьками, / Старости, бояре?"* [17, с. 96].

Локально (через другорядну деталь у портреті, котра, проте, набуває особливого значення) Т. Шевченко визначає також рішучу, кардинальну зміну в екзистенційному статусі особи. Відтак ця зміна має непересічне значення, нею проголошується наступний етап життя героїні поеми. На відміну від першого, співвіднесеного з дівочою порою її життя, цей наступний етап у долі героїні твору виявляє пониззя буттєвого простору Катерини, набуває ознак покритництва, що кидає тінь на її почуття і, разом із тим, на її жертвність у відданості почуттю до коханого.

"Новенька хустиночка" [17, с. 94] на голові Катерини – перший виклик їй, отриманий від оточення; водночас, це і перша ознака, прикмета її підпорядкування в подальшому сільській громаді, згодом це буде підтверджене покорою вигнанниці. У цій практиці портретистики – через деталь – Т. Шевченко являє нове становище героїні поеми, специфіку реалій, в яких вона тепер існує, виразну прикру неутвердженість її у цих нових і неслучайних реаліях: ефект хисткості, нестійкості при співіснуванні матеріального та духовного. Це буття, утім, потребує від Катрі особливої активності дій, максимально активізованого стану душі; героїня поеми о цій порі вкрай мобілізована: *"новенька хустиночка"* засвідчує перехід ладу її життя у сферу залежності від публічної думки. Це зміщення відбувається понад волю Катерини, лише за приписом звичаю, без належного послідовного внутрішнього зв'язку особистості з сутністю феномену.

Матеріальний чинник тут виступає, наразі, автономно щодо формування і кристалізації сподівання людини на майбутнє; увесь стрій душі героїні поеми тепер спрямований у прийдешнє, і ця *"новенька хустиночка"* є своєрідним виявом, зримим підтвердженням (більше докором) не стільки самого факту народження дитини поза шлюбом, а й – що промовляє вкрай виразно – свідченням особливості духу Катрі о цій тяжкій порі її вкрай короткого життя.

Катерина, що характерно, безмежно терпеливо сприймає від свого життєвого тривання – як даність – усе, що воно готове надати, забезпечити їй, але при цьому Т. Шевченко залишає за берегами розповіді про героїню твору думку про адекватність отриманого Катериною від життя і її видатків цьому життю, мимоволі, самим життєвим цензом героїні поеми, залучаючи до цих розмислів читача твору.

Т. Шевченко визначає цю мистецьку позицію латентно, як ту, що не підлягає лексичному контролю, формулюванню; проте вона чітко проступає із поетичної розповіді – мовби несамохіть, неначе пульсуючи, і звучання її у творі наявне; в цьому – один із важливих текстових емоційних моментів компонування та досягнення завершеності при створенні портрета героїні поеми. Митець беззастережно наближає ці дві художні парадигми твору: зримо явлену і підтекстову; так поглиблюються і набирають завершених портретних рис окремі лінії, мовби самодостатні штрихи до завершеного, цілісного портрета Катерини.

В одну із найбільш прикрих (ще в рідній домівці) для Катрі хвилин життя, коли батьки в своїй оселі змушені позбавити доньку подальшого життєвого прихистку, перетворюючи на мандрівницю в Московщину, героїня поеми, сповнена гіркоти, розпуки, у пароксизмі відчаю єднаючись із тим рідним, що їй ще дано, бере для духовного захисту для себе грудку рідної землі; при тім, і це вкрай важливо, Т. Шевченко акцентує на акті провіщування Катериною власної долі саме о цій порі: так виявляється її духовна сила та рішучість і безстрашність у ході наполегливого досягнення в майбутньому вкрай складної цілі.

За ситуації, що виникла, при вирішенні життєвого завдання, що накинута їй доля, Катерина покладається на свій розум, і це дозволить їй певною мірою сягнути бажаного; розумові сили не зраджують Катрі навіть у найбільш скрутну мить, породжену злом, котре хижо-підступно чигає на її долю.

Катерина тут – у хороброму, проте нетрепетному протистоянні злу, її розум і весь духовний устрій – у самостоянні на чатах, він до решти, повністю підпорядкований досягненню означеної мети, – настільки, що це вселяє в героїню поеми тверде переконання

в доцільному використанні своїх розумових та душевних сил для досягнення поставленої мети.

Зрозуміло, чому вповні за наявних у її долі умов не реалізується належно її вроджена мудрість, питомо притаманна їй виняткова здатність (далебі – хист) змагатися із неподоланими, несприятливими обставинами та перемагати їх. Долаючи їх завдяки своєму неординарному розумові та волі, героїня поеми на одному з етапів свого змагання з долею, вже звідавши увесь тягар залежності від обставин, змушена зупинитися у своєму змаганні з життям; уся її життєва програма у подоланні тягот життя виявляється недоцільною. Брутальний оклик офіцера: *"Дура, отвязися! / Возьмите прочь безумную!"* [17, с. 106] – гасить манливе світло справедливості, орієнтуючись на яке вона провадила свій поступ важким шляхом.

Принагідно зауважимо про сумнівну слухність у дарма що поодиноких, проте все-таки наявних серед дослідників творчості Т. Шевченка міркуваннях, нібито героїня поеми "Катерина" іде з життя самочинно внаслідок втрати здорового глузду: тут ці дослідники вдаються до підміни, сприймаючи стан афекту в особи за концептуальну парадигму її душевного стану. Зважаючи на те, що психологічну техніку афекту Т. Шевченко моделює напрочуд, навдивовижу проникливо і вкрай точно, – афект у Катерини виникає внаслідок локального кризово-деструктивного моменту в стосунках із *"Іваночком"* та зумовлений усвідомленням руйнівного, схибленого в гуманістичній суті життєвого досвіду в москаля, відсутності в його понятійній установаці справедливості.

Для Катерини це – не лише ознака належного, того, що є правильним: для неї це і поняття власного узгодження та відповідності, прийняття її тим, хто становить для неї нині украй непересічну цінність: милим. Безумовне значення гідності особи на якомусь етапі взаємин Катрі з офіцером стає пріоритетним конструктором у пошуку нею гуманістичної правочинності.

Підкоривши, підпорядкувавши себе дійсним і діяльним законам (співжиття з батьками в родині, співіснування із сільською громадою), Катерина цілком правомірно й об'єктивно розраховує на аналогічний суспільний закон у її взаєминах із офіцером.

Ворожий людині світ являє Катерині, що закони його несправедливі й нелюдяні, підпорядкування їм не підлягає принципу творення благого. Своє уявлення про те, що підлягає осуду, світ, на жаль, не ґрунтує на законах свободи і людяності, потребує від особистості лише механічного підпорядкування колективному: тому, що звужує, спровоковану нетерпимістю, її свідомість.

Катерина розуміє це із тим більшою прикрістю, що перебуває в цілковитій самотності, як покинута сама на себе людина, котра самотужки протистоїть реальності. Вчинивши системне насилля над Катериною, громада села прирєкла її на тим більш настійну зосередженість на ідеї, що пов'язана із шляхом у Московщину, – цим можна пояснити глибину пережитої нею кризи, коли ця ідея перестає магнетизувати її. Піддану вигнанню Катерину на шляху в Московщину могла врятувати тільки безкінечна, безоглядна віра в ідею (любов як порятунок), що тепер веде нею, нещадно знищуючи всі недоладності, тяготи, котрі трапляються на шляху матері й дитини.

На відміну від ідеї, що керує людиною, яка підвладна їй, еґоїзм, однак, не здатний до толерантності, навіть коли це стосується чогось високого. Моральна природа цих явищ є поза рівновагою, а запити духу в одному й у другому випадках належать до несполучуваних ланок. Надто відрізняється їх моральна природа, надто відмінна суть взаємних стосунків із суспільством, зокрема, з позиції доцільного і справедливого.

Прикінцева мить спілкування із офіцером приводить Катерину до найбільш напруженого відчуття суті реальності, наявної дійсності; шкала цієї напруги спонукає героїню твору відректися від себе й від усього світу: все тепер знецінене, все позбулося довіри. Т. Шевченко відтворює тут перехід акту думки Катерини і комплекс почуттів, співвіднесених із системою існування. На власному мисленневому досвіді Катерина переживає те, що неможливо було б для її почуттів поза думкою, поза осмисленим.

Досі життя Катерини було осяяне особливою напругою, воно співвідносилось з безліччю станів її буття і сонмом думок. Зупинка в цьому означала зупинку всього: враз завершується усе – мисленнєве, етичне, життєве. Начебто досі контрольований нею життєвий процес раптом звідує абсолютну завершеність; ця

повна несподіванка моменту завершеності набуває для героїні поеми сенсу виходу з потоку часу. Оскільки Катерина перестає бути істотою, що живе цілепокладанням, – вона припиняє свій рух уперед і втрачає відчуття безкінечності існування, що є фундаментальним для неї тепер, коли в її житті – власні простір і час. Тим самим її світогляд, як психологічно поглиблює цим поет портрет героїні, замикається у самому собі, причому, здійснюється це в одну з найважчих хвилин її життя: коли вона пізнає усю правду про свого обранця, і ця правда виявляється такою потужною, що змітає волю Катерини до життя. Проте навіть у цьому останньому акті волі Катерини виявляється те, що детермінує її незламність: "героїня сама іде на смерть, таким чином створюючи собі умови для вільного вибору" [10, с. 363].

У творенні портретного образу героїні поеми "Катерина" Т. Шевченко – майстер офорту: із окремих прокреслень (мовби різцем гравера) його лінії згодом поступово виявляють себе як цілісний образ, причому, настільки цілісний, що це проступає навіть у деталях. Це тим більш виправдовує себе, що вирішується, розробляється надто складна і делікатна тема: вихід приватного, інтимного життя людини на суспільні окреси і неможливість поєднання цих двох – емоційних і суспільних – чинників.

Т. Шевченко виявляє незамкненість цього кола: субстантивна його природа надто відмінна, вона безнастанно (особливо в чуттєвому плані) пульсує, видозмінюється, і процес цей щоразу диктує нову форму свого прояву, що забезпечує плінність явища і, водночас, наповненість його креативністю.

...Продовження – у наступному випуску

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатов М. Очерки по истории портрета / М. Алпатов. – М.-Л.: Искусство, 1937. – 60 с.
2. Анализ и интерпретация произведений искусства / Под ред Н. А. Яковлевой. – М.: Высшая школа, 2005. – 551 с.
3. Баранов В. Литературный портрет / В. Баранов. – Л.: Наука, 1985. – 312 с.
4. Бенуа Александр. История пейзажной живописи / Александр Бенуа. – СПб.: Изд-во Шиповник, 1912. – Т. 1. – 548 с.
5. Гашева Н. Литература и живопись (Опыт взаимодействия искусств) / Н. Гашева, С. Белозерова. – Пермь: ПГУ, 1990. – 80 с.

6. Гегель Г. В. Ф. Лекции по эстетике. В 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1999. – Т. II. – 603 с.
7. Дитрих фон Гильдебранд. Метафизика любви / Дитрих фон Гильдебранд. – СПб. : Алетейя, 1999. – 629 с.
8. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодні / Заг. ред. Стівена Фаррінга. – Харків : Vivat, 2019. – 576 с.
9. Каган М. Культура-философия-искусство / М. Каган, Т. Холостова. – М. : Знание, 1988. – 64 с.
10. Кассен Барбара. Європейський словник філософій / Барбара Кассен. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – Т. I. – 576 с.
11. Кароли Флавио. Пять веков глубинной живописи. Лица от Леонардо до Фрейда / Флавио Кароли / Портрет. Художники, модели, воспоминания. – М. : Белый город, 1998. – С. 305–320.
12. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с.
13. Маслюк А. Психологічна думка української діаспори ХХ століття / А. Маслюк. – Ніжин : Видавць Лисенко, 2019. – 492 с.
14. Послання апостола Павла до римлян / Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Книги Нового Заповіту. – К. : Українське біблійне товариство, 1992. – С. 180–195.
15. Соловьев В. Оправдание добра: Нравственная философия / В. Соловьев. – М. : Республика, 1996. – 479 с.
16. Стіллман Девід. Покоління Z на роботі / Девід Стіллман. – Харків : Фабула, 2019. – 304 с.
17. Шевченко Т. Катерина / Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. I. – С. 9–109.
18. Шелешнева Н. Портретная живопись в музеях мира / Н. Шелешнева / Портретная живопись в музеях мира. – М. : Изобразительное искусство, 1983. – С. 1–2.

REFERENCES

1. Alpatov M. Ocherki po istorii portreta. M. L. : Iskusstvo, 1937. 60 s. (in Russian)
2. Analiz i interpretatsiya proizvedeniy iskusstva. Pod red. N. A. Yakovlevoy. M. : Vysshaya shkola, 2005. 551 s. (in Russian)
3. Baranov V. Literaturnyy portret. L. : Nauka, 1985. 312 s. (in Russian)
4. Aleksandr Benua. Istoriya peyzazhnoy zhivopisi. T. I. SPb. : Izd-vo Shipovnik, 1912. 548 s. (in Russian)
5. Gasheva N., Belozerova S. Literatura i zhivopis' (Opyt vzaimodeystviya iskusstv). Perm' : PGU, 1990. 80 s. (in Russian)
6. G. V. F. Gegel'. Lektzii po estetike. V 2 t. T. II. SPb. : Nauka, 1999. 603 s. (in Russian)
7. Ditrkh fon Gil'debrand. Metafizika lyubvi. SPb. : Aleteyya, 1999. 629 s. (in Russian)
8. Istoriia mystetstva vid naidavnishykh chasiv do sohodennia / Zahalna redaktsiia Stivena Fartinha. Kharkiv : Vivat, 2019. 576 s. (in Ukrainian)

9. Kagan M., Kholostova T. Kul'tura-filosofiya-iskusstvo. M. : Znaniye, 1988. 64 s. (in Russian)
10. Barbara Kassen. Yevropeyskiy slovnyk filosofii. T. I. K. : DUKh I LITERA, 2011. 576 s. (in Ukrainian)
11. Flavio Karoli. Pyat' vekov glubinnoy zhivopisi. Litsa ot Leonardo do Freyda. S. 305–320. *Portret. Khudozhniki, modeli, vospominaniya*. – M. : Belyy gorod, 1998. (in Russian)
12. Abrakham Maslou. Motivatsiya i lichnost'. SPb. : Piter, 2003. 352 s. (in Russian)
13. Masliuk A. Psykholohichna dumka ukraïnskoi diaspory KhKh stolittia. Nizhyn : Vydavets Lysenko, 2019. 492 s. (in Ukrainian)
14. Poslannia apostola Pavla do rymlian. S. 180–195. *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu. Knyhy Novoho Zapovitu*. K. : Ukraïnske bibliine tovarystvo, 1992. 296 s. (in Ukrainian)
15. Solov'yev V. Opravdaniye dobra : Nravstvennaya filosofiya. M. : Respublika, 1996. 479 s. (in Russian)
16. Devid Stillman. Pokolinnia Z na roboti. Kharkiv : Fabula, 2019. 304 s. (in Ukrainian)
17. Shevchenko T. Kateryna. S. 9–109. *Shevchenko T. Povne zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh*. K. : Naukova dumka, 2003. T. 1. 784 s. – Dali u duzhkakh zaznachaietsia lyshe storinka tsoho vydannia. (in Ukrainian)
18. Sheleshneva N. Portretnaya zhivopis' v muzeyakh mira. S. 1–2. *Portretnaya zhivopis' v muzeyakh mira*. – M. : Izobrazitel'noye iskusstvo, 1983. 2+KhIU s. (in Russian)

Стаття надійшла до редакції 07.12.21

L. M. Zadorozhna, Dr Hab., Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
l.m.zadorozhna@gmail.com

THE CHARACTER OF THE PROTAGONIST IN T. SHEVCHENKO'S POEM "KATERYNA"

The article is devoted to the consideration of the essence of the relationship between the extraordinary beauty of temperament and the personality of the lyrical heroine (protagonist) of the poem "Kateryna" on one side and general social laws in terms of morality on the other. The phenomenon of T. Shevchenko's work who is the author of the poem "Kateryna" (1838–1839), as well as the author of the painting "Kateryna" (1842) is embodied in the unique ability of the artist to express a certain image in two guises: portraying the heroine of the poem and creating the painting. The text of T. Shevchenko's poetic work appears as a kind of clue to the perception and interpretation of the plot and the system of images of the painting.

In portraying the heroine of the poem "Kateryna" T. Shevchenko emphasizes the individual who attracts him primarily by his/her spiritual and moral qualities. The fate of his heroine, says T. Shevchenko, fits into the general context of the numerous fates of robbed and abandoned girls. He is primarily interested in how the fate of the portrayed heroine stands out.

By portraying a single person, the poet presents the whole complex of problems caused by a certain historically defined way of life (despotism in this case). The village community's failure to take care of a person, when, by the will of fate, the person finds himself/herself in the greatest difficulty of life, is a transgression against Christian ethics. It is the village community, not Kateryna, that undermines the principles of good deeds. Kateryna's actions were by their nature based on confession and following the precepts of love; another thing is that the subject to whom this love is directed deceived and punished the girl.

Therefore, it is the village community that is responsible for the consequences of its interaction with Kateryna and her family. That is why on the painting "Kateryna" T. Shevchenko portrays a semantically lonely girl in her spiritual challenge and a peasant who watches her not without condemnation, and almost virtual existence of a military officer, which, at the same time, are a kind of markers in one case of everyday life and in the other case of sensual things.

In the creation of the portrait image of the heroine of the poem "Kateryna" T. Shevchenko is a master of etching: from individual drawings (as if by an engraver's cutter) his lines gradually reveal themselves as a holistic image, and so holistic that it appears even in detail.

Keywords: *T. Shevchenko, portrait, character, morals, social laws, Christian ethics.*